

УДК 331.105.44

**ПРОФСПІЛКИ, СЕМИГОДИННИЙ РОБОЧИЙ ДЕНЬ
Й МЕТАМОРФОЗИ НОРМ ВИРОБІТКУ
(середина 50-х – середина 60-х рр. XX століття)**

Докашенко В.М.

**TRADE UNIONS, SEVEN-HOUR WORKING DAY
AND METAMORPHOSES TO STANDARTS
(mid 50's - mid 60's)**

Dokashenko V.M.

Ця стаття є складовою циклу статей під загальною рубрикою: семигодинний робочий день – регулювання норм виробітку – регулювання заробітної плати У статті розглянуто маніпуляції владних структур з нормою виробітку. На основі аналізу широкого кола опублікованих і архівних джерел доводиться, що зростання норм було викликане запровадженням скороченого робочого дня, незабезпеченого відповідним підвищенням продуктивності праці. Автор доводить безпідставність їх підвищення у запропонованому владою масштабі. Роль професійних спілок визначається як така, що забезпечила новій владі зміцнення її політичних позицій у боротьбі з прихильниками сталінізму за рахунок додаткових трудових зусиль самих же трудящих.

Ключові слова: семигодинний робочий день, норма виробітку, досвідно-статистична норма, заробітна плата, продуктивність праці, інтенсивність праці, професійні спілки, «відлига».

Постановка проблеми. Радянську спільноту навряд чи турбувала якась інша проблема більше, ніж проблема заробітної плати та величини норми виробітку, від якої вона залежала. І це зрозуміло, адже громадяни СРСР, відлучені від приватної власності на засоби виробництва, крім неї, не мали інших законних можливостей для задоволення своїх навіть першочергових потреб. Тому у колишньому Радянського Союзу ці питання ніколи не втрачали своєї гостроти. Однак свого апогею вони набули під час хрущовської «відлиги», коли через політичні обставини робочий день було скорочено до семи годин, а заробітна плата при цьому не тільки не скоротилась, а й, за накресленнями тогочасних владників, повинна була поступово зростати. Остання обставина актуалізує поставлену проблему не лише з точки зору наукової перспективи дослідження, а й з позиції аналогії пізнання сучасного буття українського суспільства, яке завмерло в очікуванні дієвих, в то-

му числі й економічних реформ, а на практиці стикається з їх підміною політичними гаслами та аргументацією на кшталт політичної доцільності.

Метою даної статті є визначення соціальних наслідків запровадження семигодинного робочого дня в царині творення нових норм виробітку, з паралельним з'ясуванням латентної ролі в цьому процесі наймасовішої організації трудящих. Робочою гіпотезою виступає припущення про неминуче виникнення негативних наслідків скорочення тривалості робочого дня без належного підвищення продуктивності праці, що, на загальному тлі радянської системи господарювання, призвело до підвищення норм виробітку. Професійні спілки в цьому процесі відігравали роль провідника ідей партії та держави, без якого неможливо було реалізувати ці заходи з прихованим політичним змістом.

Отже, проблема нормування праці розглядається нами, по-перше, не як самостійна, а як похідна, залежна від скорочення тривалості робочого дня. Тому в цій статті планується розглянути не окремі порушення в нормуванні праці, що завжди мали місце в СРСР і традиційно знаходилися у сфері впливу професійних спілок. У ній йтиметься про системні зміни в нормуванні праці, викликані невинуватим скороченням робочого дня, продиктованим, перш за все, політичними мотивами. По-друге, в аналізі проблеми ми будемо виходити з того, що держава у свої діях керувалася не стільки соціальними мотивами, скільки політичними, спрямованими на зміцнення нової влади, яку вона виборювала у жорсткій боротьбі з прихильниками сталінізму.

Аналіз останніх досліджень. Окреслена проблема, на жаль, ще не стала предметом дослідження сучасних істориків, хоча й відкриває, з нашої точки зору, привабливі перспективи в деталізації дослідження радянської моделі тоталітаризму. Приємним

винятком в цьому відношенні слугують узагальнюючі політологічні праці В.Ф. Цвиха та О.Л. Тупиці. Праця першого автора для нас цікава висвітленням методологічних засад діяльності професійних спілок [1], а монографія О.Л. Тупиці – виокремленням політичного аспекту в їх діяльності [2]. Останнє досить близько стоїть до предмету нашого дослідження саме через політичну заангажованість спілок радянського типу. З метою визначення відмінностей та спільних рис у нормотворенні та регулюванні оплати праці в період класичного сталінізму та хрущовської «відлиги» заявлена тема нами частково вже розглядалась в плані здійснення порівняльного аналізу положень про комісію профспілок із заробітної плати, прийнятих відповідно в 1952 та 1963 рр. [3]. Таким чином, актуальність теми дослідження та її недостатнє висвітлення в сучасній науковій історичній літературі дають нам підставу для її подальшої розробки.

Виклад основного матеріалу. Оскільки перша складова з тріади: семигодинний робочий день – норми виробітку – заробітна плата нами вже розглядалася і готується до друку в одному з зарубіжних видань [4], зупинимось на її другій ланці, яка в середині 50-х рр. зазнала серйозних змін. Тут ми намагатимось простежити зміну сталінських підходів до формування норм виробітку на нові, привнесені «відлигою». З цією метою цікаво поглянути на сутність проблеми у сталінському та хрущовському баченнях. Позиція Й.В. Сталіна у цьому відношенні досить широко була висловлена ще в 1935 р., на з'їзді стахановців. Полемізуючи з імовірним опонентом, він наголошував на тому, «що технічні норми – це велика регулююча сила, що організує на виробництві широкі маси робітників навколо передових елементів робітничого класу». Відповідно, зауважував він далі, нам потрібні технічні норми, але не ті, що існують зараз, а вищі. Задамось питанням: наскільки вищі? «Цілком зрозуміло, що доведеться дати норму, - продовжував він, - що проходить десь посередині між існуючою технічною і нормою, здійснюваною товаришем Стахановим» [5]. Отже, за великим рахунком, в сталінській методології нормотворення закладено результат роботи діяльності передовиків і новаторів (про їх штучний характер творення ми тут не говоримо). І хоч, на думку «вождя», норма не мала сягнути рівня передовиків, а повинна знаходитись десь «посередині», це, по суті, питання не змінює. У Й.В. Сталіна норма «тягнеться» за передовиком, а до неї змушене «тягнутися» все інше робітництво.

Якщо виходити з цієї позиції, то досить спірною виглядає роль професійних спілок, які, через свої статутні повноваження, «зрощували» передовиків та чи не силоміць розповсюджували їх досвід. Отже, виходить, що профспілки сталінського гатунку представляли не інтереси трудівників, як це прийнято вважати, а інтереси власника засобів виробництва, яким виступала держава. Логіка господарювання та його світовий досвід підказують, що дер-

жава, як власник засобів виробництва, буде намагатись планку норми виробітку завжди тримати досить високо, щоб покрити прорахунки й негаразди господарювання, без яких навряд чи можна обійтись. Профспілки ж, як офіційні представники трудящих, замість того, щоб всіляко оскаржувати розмір діючих норм, домагаючись їх зменшення, як того, власне, й вимагає функція захисту, через так зване новаторство, соціалістичне змагання й інші форми активізації робітників опосередковано змушені були сприяти їх збільшенню. Такий висновок логічно випливає зі сталінської позиції.

Яку ж точку зору на цю проблему мали його політичні опоненти? М.С. Хрущов, зокрема, з цього приводу писав: «В соціалістичних умовах «вичавлювати соки» не потрібно, але не можна допускати простоїв ні людини, ні машини. Краще у міру збільшення виробітку йти по лінії скорочення тривалості робочого дня». Звернімо увагу на те, що позиція М.С. Хрущова повністю знаходиться у сфері методології «відлиги», вибудованої на повному запереченні сталінізму. Звернімо увагу: Сталін «вичавлює соки», а Хрущов у цьому ніяких потреб не бачить. І далі: «Перемогти можна не силою, а тільки вищою продуктивністю праці, більшим виробітком на одного працівника» [6, с.129]. Здавалося б, що Перший секретар ЦК КПРС і одночасно Голова Ради Міністрів СРСР займав принципову іншу позицію, ніж його попередник. Але тоді іншою мала б виступати й роль професійних спілок. Дійсно, раз не треба «вичавлювати соки», то немає й потреби в традиційній для радянських профспілок господарсько-організаційній функції, яка превалювала в їх діяльності і слугувала своєрідним пресом для їх витискання.

Підтвердимо це конкретикою. Для цього проаналізуємо компетенції радянських спілок за різними редакціями їх статутів цього періоду. Результати засвідчили, що в міру «дорослішання» «відлиги» число господарських повноважень у їх основоположному документі неухильно зростало. Якщо за статутом, прийнятим у 1954 р., професійні спілки мали 16 компетенцій виробничого характеру, в статуті, затвердженому в 1959 р., – 18, то в останньому статуті, що приймався на завершальному етапі «відлиги», – 27 [7]. Таким чином, у кількісному вимірі компетенції радянських спілок, які стосувались виключно їх діяльності у сфері виробництва, без урахування їхніх захисних повноважень, невинно зростали. Якщо взяти результати цих підрахунків за основу і накласти їх на вищенаведену цитату М.С. Хрущова, можна припуститись думки, що партійний і державний лідер СРСР, м'яко кажучи, кривив душою. Збільшення числа компетенцій професійних спілок свідчило й про їх додаткову активізацію в традиційній для них іпостасі, націлену на збільшення числа «передовиків» виробництва. В умовах повного панування державної форми власності на засоби виробництва це може означити лише те, що держава, як власник заводів і фабрик, маючи

значну кількість передовиків, одночасно матиме й постійний люфт для підвищення норми виробітку, покриваючи ним будь-які виробничі прорахунки та негаразди економічної системи. Водночас зазначене дозволяло використовувати таку абсолютно виробничу категорію, якою є норма виробітку, з політичною метою. Скажімо, знижуючи її у відповідності до політичної доцільності або, навпаки, підвищуючи, коли вплив останньої зменшується. Тобто, за посередництва профспілок норма перетворювалась в засіб політичної дії держави, точніше, в інструмент латентного політичного впливу на робітництво.

М.С. Хрущов окремо акцентує увагу на такому чиннику, що здатний суттєво вплинути на норму виробітку, як прості машин та обладнання, що, практично, відсутнє у сталінському лексиконі. Думается, що для нового партійно-державного лідера це був вимушений крок, який, на нашу думку, скоріше є результатом його ж таки досить ліберальної, як для Радянського Союзу, внутрішньої політики. Малоімовірно, щоб такі вимоги могли звучати в період класичного сталінізму з його надзвичайно жорстким трудовим законодавством та загрозою політичних оцінок трудової діяльності на кшталт «шкідництва». Не будемо зосереджуватись на всіх можливих наслідках для особи, якій начепили цей ярлик, відзначимо лише її сумну подальшу участь. І все ж таки, навіть з огляду на останнє зауваження, позицію команди М.С. Хрущова можна назвати хіба що тоншою, але в жодному разі не іншою, і, тим більше, не новою. Крім того, змінився світ і час, змінилися й люди, які вже не могли дозволити владі давати пояснення сталінського зразка про рівень норм «десь посередині». Звідси, на нашу думку, й обережніші думки партійно-державної номенклатури, включаючи й лідерів.

Простеження їх практичної реалізації вимагає повернення нас у часовий простір 1955 р., в якому спочатку Президія Верховної Ради СРСР своїм Указом від 24 травня утворила Державний комітет Ради Міністрів СРСР з питань праці і заробітної плати, наділивши його в цій царині всіма можливими й неможливими повноваженнями та перетворивши на взірць централізації всіх питань з праці й трудових відносин. Потім липневий Пленум ЦК КПРС, розглядаючи проблему інтенсифікації виробництва, знову торкнувся й проблеми нормування. Така пильна увага не могла бути випадковою. Справа в тім, що на той час основним принципом планування був досвідно-статистичний. Тому і норми, що формувались на його ґрунті, були досвідно-статистичними, тобто такими, що встановлювалися на підставі раніше сформованих даних оперативного та статистичного обліку. Певною мірою враховувався також і особистий досвід інженерно-технічних працівників, що їх розробляли, майстрів, начальників цехів і, головне, нормувальників. Тобто, при використанні цього методу нормування мала місце висока ймовірність впливу на її величину

суб'єктивного чинника. З огляду на централізований характер радянської системи господарювання цей принцип нормотворення був приречений. У сталінські часи він утримувався лише за рахунок екстремальних форм управління виробництвом. Ліберальна політика, гучно декларована М.С. Хрущовим на XX з'їзді КПРС, не дозволяла неприхованого використання останніх. Тому зведення нанівець суб'єктивного чинника у формуванні норм виробітку було лише питанням часу. Очевидно, саме через цю обставину в постанові Пленуму ЦК паралельно з терміном «досвідно-статистичні норми» синонімічно вживається термін «занижені», тобто такі, які «не відповідають сучасному рівню розвитку техніки і передовій організації виробництва» [8, с.519]. З огляду на зазначене, цілком логічним виглядає наступний хід вищого виконавчого органу Союзу РСР. Розвиваючи ідею «заниженості», Рада Міністрів СРСР вже в наступному місяці затвердила «Положення про Державний комітет Ради Міністрів СРСР з питань праці та заробітної плати», у першому пункті якого до цього принципу формування норм вжито ще жорсткіший епітет – порочний. Самі ж досвідно-статистичні норми вже іменуються не інакше, як «так звані». До речі, визнавались недосконалими й уже діючі технічно обґрунтовані норми, імовірно, через за їх «заниженість» [9].

Можна, очевидно, погодитися з укладачами Положення щодо того, що занижені норми утворювали на підприємствах лише видимість благополучності, але не саму благополучність. Цілковиту справедливість цієї думки підтверджують численні документи, що накопичені у фонді Укрпрофради Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Тут, зокрема, зберігається значна кількість довідок місцевих профспілкових органів, які звітувались Укрпрофраді щодо виконання і перевиконання норм. Їх тональність порівняно з 1953 р. чи 1954 р. принципово змінилась. Якщо до 1955 р. перевищення норм видавалось ще за ознаку трудового героїзму, то, починаючи з 1955 р., і, особливо, з 1956 р., їх суттєве перевищення трактується як результат штучного заниження норм. Дійсно, навряд чи хтось ризикне визнати обґрунтованими норми, які перевиконувались працівниками на 200, а то й на 300 відсотків. Наприклад, бригада Омеляненка (тут та далі ініціали в документах відсутні) механіко-збірного цеху Полтавського заводу м'ясного обладнання в 1956 р. взяла зобов'язання виконати місячну норму не менше, як на 130%, а виконала на 343%. Бригада Турбая, того ж підприємства, за зобов'язаннями мала виконати норму на 120%, а в реальності виконала на 243% [10, арк.2]. І це далеко не поодинокі приклади. У цій же архівній справі, яка налічує всього 80 сторінок, нами виявлено більше як півтисячі подібних прикладів трудового «героїзму» в різних галузях виробництва, після чого ми змушені були визнати абсолютну безперспективність подальших підрахунків. Вочевидь, що документи свідчили не про окремі

приклади. Із прикладу та винятку – вони перетворились на усталену норму.

Звичайно, не знаючи специфіки кожного з підприємств, можна було б припуститись думки, що в одному-двох, в крайньому випадку, в десятку із них, дійсно мало місце вдосконалення процесу виробництва і, як наслідок, перевиконання норм. Але ж ідеться про сотні, а при більш детальному пошуку, очевидно, є підстави говорити й про тисячі подібних випадків. Отже, тут ми маємо справу не з трудовим ентузіазмом, а з елементарним невпорядкуванням норм, яке не могло не мати негативних загальногосподарських наслідків. На підтвердження наведемо ще один вражаючий епізод з цього ряду. Один з бурильників шахти «Комунар» рудоуправління ім. Держинського (м. Кривий Ріг) 20 серпня 1955 р. обурив 38 забоїв, виконавши норму на 1028%, і заробив за зміну 1057 карбованців [11, арк.32]. І це в той час, коли середня місячна заробітна плата в СРСР у промисловості складала 805 карбованців, у тому числі робітників – 711 [12]. Подальші коментарі з цього приводу, як кажуть, зайві.

Таким чином, необхідність упровадження нових норм виробітку і з точки зору політичної, і з точки зору виробничої доцільності була очевидною. Але була ще й інша причина форсування виробничих норм. Це рішення про завчасне, без належного підвищення продуктивності праці, переведення робітників і службовців на семигодинний робочий день. Його прийняття без оновленого технічного й технологічного забезпечення, а також без принципової зміни характеру менеджменту виробництва об'єктивно повинно було викликати підвищення норм виробітку. Тому досвідно-статистичні норми, на нашу думку, були лише приводом для їх загального підвищення. Не було б їх, знайшлася б інша причина. Зрозуміло, що все це залишалось поза лапками партійних та державних документів і ніколи не озвучувалася офіційними особами. І це цілком зрозуміло, адже партія не могла офіційно визнати, що, скорочуючи на годину робочий день і оголосивши про незмінність заробітної плати, вона дбала не стільки про трудящих, скільки про зміцнення власної влади, що перебувала в перманентному протистоянні з прихильниками сталінізму.

За цих обставин створення Комітету у справах праці і заробітної плати було абсолютно логічним кроком. Державі був потрібний орган, який міг би контролювати всі ланки і етапи трудових відносин. Особливо важливим це було в царині творення нових норм, адже їх зростання дозволяло компенсувати витрати на невинуватено скорочену годину робочого часу, яка, по суті, була принесена в жертву політичній доцільності. Іншими словами: боротьбу з прихильниками сталінізму пропонувалось перекинути на плечі самого ж суспільства. І все ж, у своєму стремлінні створити єдиний державний орган впливу на трудові відносини, радянський законодавець вочевидь перестарався. Ним, по суті, було створено надмонопольну структуру, що регламентувала всі

аспекти трудової діяльності суспільства. Однак функціональний аспект діяльності цього Комітету є предметом окремого аналізу, тут же ми зупинимось лише на проблемі, пов'язаній із нормотворенням. До повноважень новоствореного органу входило наступне: інспекція й перевірка по міністерствах і відомствах стану нормування, координація нормування між галузями й економічними районами, а також розгляд і затвердження єдиних міжгалузевих норм виробітку.

Не треба бути аналітиком вищого ґатунку, щоб задалегідь передбачити, що з утворенням Комітету норми виробітку зростатимуть. До такого висновку підштовхує сама логіка виробництва. Інакше не могло і бути, адже держава, як власник засобів виробництва, власноруч створила цю суворо централізовану структуру, з надзвичайно широкими повноваженнями в справі трудових відносин, у тому числі й у врегулюванні норм виробітку. З його створенням міністерства та відомства були поставлені в ситуацію постійного перехресного контролю у цій сфері. І якщо навіть гіпотетично припуститись думки, що якесь міністерство дозволить собі розробку норми виробітку, яка не вимагала повної віддачі безпосереднього виробника, наслідки не забарились би. Комітет мав право контролю над ними не лише по вертикалі (вглиб структур міністерств та відомств), а й по горизонталі (між галузями та регіонами). І якби десь трапився інцидент з недостатнім рівнем напруженості, його тут же було б заблоковано, якщо не у вертикальній, то в горизонтальній площині. Отже, впорядкування норм виробітку могло відбутися лише в бік напруженості. Крім того, ще раз наголосимо, що єдині міжгалузеві норми за поданням міністерств теж затверджувалися Комітетом. Щоправда, перед цим вони повинні були запропоновані норми узгодити з ВЦРПС, що швидше за все було не більше, як простою формальністю.

Процедура зміни норм була сталою. Вона проводилася раз на рік у вигляді централізованих завдань, що затверджувалися Радою Міністрів разом із затвердженням народногосподарського плану на наступний рік. Тобто норми фактично спускались «згори» і затверджувалися щорічно. Щоправда, в подальшому, в міру гострої необхідності, їх дозволяли змінювати. Рада Міністрів СРСР 15 серпня 1956 р. змінила усталену практику. Вона скасувала централізованість нормотворення і включила в цей процес профспілкові структури, які раніше у цьому процесі задіяні практично не були [13, с.483]. Останнє твердження не може не викликати сумніву в його точності.

Нам достеменно невідомо, з чого саме виходили автори двотомного підручника «Курс трудового, індивідуального і процесуального права» А.М. і М.В.Лушнікови, стверджуючи, що включення профспілок до цього процесу відбулося лише у серпні 1956 р. Можливо, вони мали на увазі якийсь невідомий нам юридичний документ. Звичайно ж, у нас є власні міркування з цього приводу, які ми вислови-

мо дещо пізніше. Зараз же, підтверджуючи думку щодо участі профспілок у процесі нормування праці й до названої авторами дати, проаналізуємо їх офіційні документи. Ними виступають, передусім, різні редакції їх статутів. Аналіз даних далі наведеної таблиці, в якій дослівно наводяться статутні повноваження профспілок у площині участі в нормуванні праці, дозволяє переконатись у тому, що профспілки в цьому процесі були задіяні, починаючи зі статуту сталінської редакції, закінчуючи останнім варіантом, прийнятим в час «відлиги» [14]. На нашу думку, це уточнення є досить важливим з точки зору характеристики «відлиги» як етапу тоталітарних відносин.

Таблиця 1

Профспілкові компетенції в сфері нормування праці (за редакціями статутів 1948, 1955, 1959 і 1963 рр.)

Формулювання за статутом 1949 р.	Формулювання за статутом 1954 р.	Формулювання за статутом 1959 р.	Формулювання за статутом 1963 р.
...добиваються запровадження нових прогресивних норм виробітку	...добиваються запровадження прогресивних, технічно обґрунтованих норм виробітку	...добиваються запровадження прогресивних, технічно обґрунтованих норм виробітку, здійснюють контроль за переглядом норм	... широко залучають робітників і службовців до роботи з нормування праці, добиваються запровадження прогресивних, технічно обґрунтованих норм виробітку

Наведена таблиця дозволяє простежити динаміку включення наймасовішої організації трудящих у процес творення виробничих норм. Найпростіше звучання цього питання простежується в Першому статуті спілок (1948 р.), де вони беруть на себе зобов'язання лише добиватись запровадження нових прогресивних норм виробітку. У 1954 р., вже у постсталінському варіанті Статуту з'являється суттєве доповнення. В ньому йдеться не лише про нові прогресивні норми виробітку, а й про технічно обґрунтовані, що, як нами вже відзначалось, мало принципове значення для всього процесу виробництва, а також було вигідним з точки зору зміцнення нової влади. В статуті зразка 1959 р. профспілки беруть на себе ще серйозніше, додаткове зобов'язання – контроль за переглядом норм. Останнє виводить їх на абсолютно новий рівень повноважень – контроль за діяльністю адміністрації у цій відповідальній сфері. Адже обов'язком саме адміністрації є розробка та перегляд норм виробітку. Нарешті, в останній редакції спілок у червоний кут повноважень ставиться, передусім, широке залучення до цього процесу робітників і службовців, що, очевидно, є результатом Нової програми КПРС.

Особливо гостро тенденція розширення ємності функціональної діяльності спілок простежується при здійсненні порівняльного аналізу Положень про комісії із заробітної плати ФЗМК в редакціях 1952 р. і 1963 р. Якщо у сталінському Положенні стосовно нормування праці зазначено лише те, що Комісія

розробляє спільно з адміністрацією заходи з нормування праці, то комісії зразка 1963 р. мали набагато ширші повноваження. За нашими підрахунками, лише з питань нормування праці вони отримали майже півтора десятка надзвичайно широких за змістом компетенцій, починаючи з розгляду нових норм виробітку, сприяння розробці та впровадженню технічно обґрунтованих норм до аналізу їх виконання (разом з адміністрацією) і аж до права вимагати від майстрів і технологів покращення інструктажів з метою надання допомоги робітникам із виконання заявлених норм [15, с.4, с.135-136]. Отже, повноважень у сфері норм виробітку профспілки мали достатньо і їх наповнюваність мала стійку динаміку зростання, однак справа в їх реалізації, особливо в царині впровадження технічно обґрунтованих норм, йшла досить невпевнено.

У зв'язку з цим ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР та ВЦРПС 11 липня 1956 р. прийняли Звернення до робітників, службовців та інженерно-технічних працівників з питань організації нормування праці та заробітної плати. В ньому керівні органи країни з жалем інформували радянську спільноту про те, що «На багатьох заводах, фабриках, шахтах продовжують діяти досвідно-статистичні норми виробітку, а **технічно обґрунтовані норми майже не використовуються**» (виділення наше. – В.Д.) [16, с.630]. Задамося питаннями, а чому, власне, продовжують діяти перші і чому не використовуються другі? Цитоване вище Звернення більш менш переконливої відповіді на них не дає. Дійсно, не можна ж визнати такими наступні причини: «Ряд керівників міністерств і відомств, директорів підприємств втратили відчуття про правильну організацію технічного нормування...»; або: «деякі партійні і профспілкові організації не вникають в цю велику державну справу». Не витримує критики також і таке пояснення проблеми: «На окремих заводах і фабриках робітники і робітничі на брали участі в розробці таких заходів» (із запровадження технічно обґрунтованих норм. – В.Д.) Ну і, звичайно, зовсім вже недолугою виглядає спроба перекласти провину за невпровадження технічно обґрунтованих норм на науково-дослідницькі інститути, які буцімто «недостатньо займаються розробкою питань нормування праці» [17, с.632 - 633].

Ситуація з нормотворенням, судячи з усього, дійсно досягла критичної межі. Про це свідчить те ж саме Звернення, якщо зважити на те, що укладачі дозволили собі скотитись до відомих з довоєнних часів обвинувачень на кшталт «шкідництва». Намагаючись пояснити причини такої живучості усталеного принципу нормування, вони, зокрема, зауважують: «... державні і профспілкові організації з метою збереження рівня грошової оплати праці **штучно** (виділення наше. – В.Д.) утримували впровадження технічно обґрунтованих норм виробітку і стали на хибний шлях широкого використання досвідно-статистичних норм виробітку...». Далі простежимо логіку документа. У його вступній частині

упорядники стверджували, що саме робітники в численних листах до ЦК КПРС, Ради Міністрів та ВЦРПС повідомляли про значні недоліки у сфері нормування та оплати праці: «На багатьох, заводах, фабриках, шахтах, - наголошують вони, - продовжують діяти так звані досвідно-статистичні норми виробітку, а технічно обгрунтовані норми майже не використовуються». Отже, за логікою виходить, що свідоме робітництво сигналізувало до керівних органів держави про проблему нормування праці, а державні та профспілкові органи «штучно» утримували їх у межах старих норм з метою збереження усталеного рівня їх же грошових доходів. Логічніше в цій сентенції не шукати логіку взагалі, адже в кращому випадку, ми маємо справу з погано редактованим документом.

Тепер звернімо увагу на його риторичку в тій частині, де йдеться про тих, хто був «призначений» винуватцем ситуації. Керівники міністерств та підприємств, що не впорались із завданням, але їх лише «ряд», партійні та профспілкові організації, що не допомогли вирішити питання, їх теж небагато, це тільки «деякі». Тобто це виняток із правил. А в преамбулі Звернення (виділено вище жирним шрифтом. – В.Д.) йдеться не про виняток, а про усталену тенденцію. В цьому нас додатково переконує аналіз архівних документів. У тому ж профспілковому фонді, до якого ми вже зверталися, зберігаються досить цікаві для нашого аналізу документи. Це довідки про результати перевірки відповідальними працівниками Укрпрофради місцевих профспілкових організацій Кіровоградської, Львівської, Сталінської, Ворошиловградської та Дніпропетровської областей на предмет виконання ними рішень грудневого (1957 р.) Пленуму ЦК «Про роботу професійних спілок СРСР».

Автори, що готували інформацію по Львівській області (рівною мірою ми могли б взяти за приклад інформацію з будь-якої з названих областей) наводять вражаючі факти невиконання партійних накреслень. До цього додамо, що складено документи було в 1958 р., тобто майже через два роки після того, як партія і Рада Міністрів жорстко розкритикували досвідно-статистичний принцип планування. Так ось, навіть і через цей час, наприклад, на Львівському заводі автотранспорту виявилось із 23 044 норм технічно обгрунтованими виявились лише 5 561 (24%), на Львівському велосипедному заводі – менше 10%, на підприємствах облмісцепрому з 10 582 технічно обгрунтованих налічувалось 1 454 (13,7%) [18]. Особисто автор цієї статті нічого дивного в цих цифрах не бачить бо ми допускаємо, що при більш детальному пошуку можна було б знайти й яскравіші приклади. Але це не важливо. Важливим є інше, висновок про хід реформування: реформа не була прийнята і не мала серйозної підтримки серед робітничого загалу.

Спробуємо тепер дати пояснення причин, чому автори поважного двотомного курсу трудового права А.М. і М.В. Лушнікови стверджують, що проф-

спілки, всупереч профспілковим документам, були підключені до процесу нормотворення лише в серпні 1956 р. Ми не вбачаємо жодної упередженості з їх боку. Тут ми бачимо два можливих варіанти пояснення. Або названа Постанова Ради Міністрів, яка, на жаль, є недоступною для нас, надавала профспілкам з цього питання якісь юридичні повноваження, або автори цієї праці обманулися, що власне, і не дивно, якщо врахувати ту кількість завдань, яка видавалася радянським спілкам у Зверненні. Логіка нашого міркування в даному випадку така: Постанова Ради Міністрів за своїм походженням є документом вторинним. Первинним все ж таки, на нашу думку, є вище аналізоване Звернення. Воно спрямовувалось, у першу чергу, від імені ЦК КПРС, що для того часу мало неабияку вагу. Вся його фабула була просякнута ідеєю широкого залучення до цього процесу широких кіл трудящих. Крім того, починається воно як апеляція до них і ними ж закінчується. Звичайно, Звернення до мас, судячи з його громадської значущості, автоматично означало значно активніше включення до дії і профспілок. Останнє, на наш погляд, і створювало оманливе враження першого підключення цієї громадської організації до процесу видозміни нормування праці, на що, власне, і могли зреагувати наші колеги.

По-друге, Звернення до трудящих керівних органів партії і держави було першим документом, в якому комплексно формулювалася нова парадигма професійних спілок. Усі документи, які були підготовлені до 11 липня 1956 р., не були настільки цілісними, тим більше в них не робилося спроби вдихнути в цю громадську організацію ідеї нової епохи. Як на наш погляд, Звернення є анонсом своєрідної програми розвитку профспілкового руху. Подальше офіційне оформлення цих ідей можна простежити хіба що в Постанові Пленуму ЦК КПРС «Про роботу професійних спілок», прийнятій 17 грудня 1957 р. [19]. Здійснений нами термінологічно-порівняльний аналіз текстів Звернення і Постанови підтверджує повну політичну наступність останньої через такий важливий аспект трудових відносин, яким є нормування праці. По суті, всі основні ідеї реформування радянських тред-юніонів, до речі, як і сфери праці, прозвучали спочатку у Зверненні, а потім знайшли своє офіційне партійне закріплення у грудні 1957 р. у рішенні Пленуму ЦК.

З огляду на зазначене, візьмемо на себе сміливість стверджувати, що певна частина нових підходів до функціонування цієї наймасовішої організації, анонсованих Зверненням, і які ще не набули офіційного статусу через Грудневу постанову Пленуму ЦК, потрапили до Постанови Ради Міністрів, на яку, власне, й посилаються А.М. і В.М.Лушнікови. Нові підходи до діяльності цієї наймасовішої організації цим і набули статусу обов'язковості. Цілком вірогідно також, що в постановах Ради Міністрів ця громадська організація в такому контексті раніше не вживалась, що, очевидно, й дало підставу названим авторам визнати первинність їх включення до процесу нормотворення.

Повернімося, однак, до реалізації накреслених перетворень, зупинившись спочатку на короткій характеристиці постанов ЦК Компартії України, Ради Міністрів Української РСР та Укрпрофради, що дублювали аналогічні постанови союзних органів із переведення на семи і – шестигодинний робочий день окремих галузей промисловості (рішення по окремих галузях народного господарства приймалося лише на рівні Ради Міністрів). У них формулювалися основні умови та підходи до його здійснення, в тому числі й із нормування праці. У зв'язку з цим, цікаво буде нагадати бачення цього процесу політичним лідером «відлиги», про яку ми згадували на початку цієї статті. Так ось, М.С. Хрущов в одній із статей на старті своєї епохи наголошував на тому, що в умовах соціалізму при нормотворенні відсутня необхідність «чавити з робітників соки». Дозволимо собі також нагадати нашу попередню наукову гіпотезу цього дослідження, яка ґрунтується на тому, що введення семигодинного робочого дня, без належного підвищення продуктивності праці, викличе неминуче підвищення норми виробітку.

Аналіз згадуваних спільних постанов керівних органів країни засвідчує, що наше припущення загалом підтверджується. Повсякденна практика реалізації партійно-державних накреслень свідчить, що завдання з нормотворення в тексті постанов не наводились, а подавалися окремо у додатках, які, зазвичай, разом з їх текстами не друкувалися, про що згадувалося в застереженні до документа. В деяких із них, як, наприклад, в постанові Ради Міністрів «Про впорядкування заробітної плати працівників вугільної промисловості Міністерства місцевої і паливної промисловості Української РСР» (прийнята 31 березня 1957 р.) конкретні цифри завдань та розрахунок норм виробітку не наводились, але мала місце пряма вказівка на те, щоб перехід на нові умови оплати праці слід здійснити «без зміни норм виробітку у бік зниження їх» (так у тексті документа. – В.Д.) [20, с.8]. Це – до питання про «вичавлювання соків». І це про них же, але вже в іншій Постанові. Це вже спільна постанова ЦК, Ради Міністрів і Укрпрофради з того ж питання, прийнята 5 травня 1959 р., яка стосується галузей машинобудування й металообробки. Тут вже без натяку на якусь самостійність рішень промислових галузей, не в додатках, як це зазвичай мало місце, а в самому тексті Постанови безапеляційно вимагається: «При введенні нових умов праці підвищити норми виробітку для працівників підприємств машинобудування та металообробної промисловості на 65%, в тому числі по Українській РСР, в середньому на 70%» [21, с.11 – 18]. Заданих у Постанові параметрів намагалися неухильно дотримуватися на місцях.

І все ж таки, незважаючи на видиму беззаперечність факту наявності попередньої установки влади підлеглим структурам про підвищення норм виробітку при скороченні робочого дня, що повністю відповідає нашій попередній гіпотезі, повної впевненості в цьому у нас не могло бути до тих пір, поки

ми не ознайомились із додатками до постанов, у яких, у своїй переважній більшості, й містилась необхідна нам інформація. Як не дивно, але тривалий час ми не могли знайти їх оригінального тексту, оскільки в регулярних збірниках постанов і розпоряджень уряду УРСР вони не публікувалися. Врешті, нам вдалося відшукати один із таких додатків у фонді 2605 ЦДАВО України. Це були додатки до Постанови ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради від 15 грудня 1959 р. «Про строки завершення переведення на семи- і шестигодинний робочий день і впорядкування заробітної плати робітників і службовців у всіх галузях народного господарства». На їх основі складено наведену далі таблицю, яка містить планові завдання і на підвищення норм виробітку, і для досягнення необхідного відсотка технічно обґрунтованих норм виробітку [22].

Таблиця 2

Завдання на якісне покращення норм виробітку (у відсотках)

Підприємства	Підвищення норм виробітку	Рівень досягнення технічно обґрунтованих норм
1	2	3
целюлозно-паперової промисловості	30	75 – 80
деревообробної промисловості	35	65 - 70
промисловості будівельних матеріалів	25	45 - 55
торфової промисловості	10	65 - 75
текстильної промисловості	33	77 - 80
легкої промисловості	34	70 - 80
промисловості продовольчих товарів	22	45 - 50
м'ясо-молочної промисловості	34	50 - 60
будівництва	35	80 - 90

Дані таблиці дають достатньо підстав для твердження як про запланований характер підвищення норм виробітку, так і про досягнення необхідного рівня технічно обґрунтованих норм, що, врешті, означало те ж саме. Не може не звернути на себе увагу те, що запропонований відсоток їх підвищення був високим. Якщо в нашій таблиці не брати до уваги торфову промисловість, то в останніх восьми галузях передбачалось їх зростання від 22% у промисловості продовольчих товарів до 35% на будівництві. В середньому на 31%. І це при високому рівні запровадження технічно обґрунтованих норм, які в середньому повинні були скласти від 63,3% до 80% їх загальної кількості. Проведений аналіз численних архівних документів повністю підтверджує задану установку. Так, станом на 1963 р. на машинобудівних підприємствах Харкова чисельність підвищених норм виробітку суттєво зросла. Наприклад,

на Харківському тракторному заводі в першій половині 1963 р. їх було прийнято 6 270, а в другій половині вже 13 421. Всього ж за рік загальна кількість норм із завищеними параметрами виконання склала 19 691. На Харківському заводі «Серп і Молот», відповідно, 1392 і 6 573, що за рік сягнуло майже 8 тисяч, на Турбінному заводі за цей же час таких норм було запроваджено понад 63 тисячі [23, арк.31 - 32].

Отже, сумнівів немає. Зростання норм виробітку дійсно мало місце. З огляду на зазначене, не зайвим буде наголосити на тому, що підвищення норм здійснювалося всупереч партійним і державним рішенням, адже в останніх суспільство запевнялось в тому, що скорочення робочого дня не призведе до скорочення заробітної плати. Але підвищення норми означає не що інше, як збільшення фізичних затрат робітника на виробництво одиниці продукції. Тобто, для того, щоб отримати ту ж саму зарплату, він повинен був на величину збільшення норми виробітку збільшити і свої фізичні затрати. Звичайно, можливі опоненти небезпідставно можуть нам закинути, що семирічний план розвитку приймався з урахуванням поставленого завдання інтенсифікації виробництва [24, с. 313], що повинно було нівелювати негативний вплив зростання норм і залишити незмінною заробітну плату.

На таке зауваження спробуємо відповісти власними аргументами, для чого звернемо увагу, передусім, на досить жорсткі строки, виділені владою. Та ж Спільна постанова, на основі якої ми вибудували таблицю № 2, жорстко регламентує цей процес, починаючи його з грудня 1959 р. (час прийняття Постанови) і закінчуючи кінцем IV кварталу наступного року. Отже, підприємствам та раднаргоспам для збільшення норм, в середньому на 31%, було виділено всього один рік. Якщо дотримуватися логіки прихильників компенсації зростання норм ростом продуктивності праці, слід очікувати зростання й останньої, принаймні, на ту ж величину. Для того, щоб підтвердити цю думку, ми не стали відшукувати якісь сучасні оцінки динаміки стану цього важливого економічного показника, а скористалися офіційними даними, що вміщені в «В советской исторической энциклопедии», виданій ще в 1969 р. Автор статті, відомий на той час учений з історії радянської промисловості А.Ф.Хавін, стверджує, що в 1959-1960 рр. щорічне підвищення продуктивності праці складало 6,5% [25, с.734]. Якщо навіть абстрагуватися від цілком вірогідних реалій і допустити, що такі темпи дійсно мали місце, то навіть вони аж ніяк не могли компенсувати більш ніж тридцятивідсоткового зростання норм.

Отже, раз збільшення норми виробітку не могло бути компенсоване зростанням продуктивності праці, то воно могло бути покрито хіба що за рахунок підвищення інтенсивності праці самих же робітників. Але, в такому випадку, докладання додаткових фізичних зусиль повинно було обумовити і підвищення зарплати. Принаймні, вона не могла зали-

шатися без змін, як наголошувалося на цьому в партійно-державних документах. Оскільки в меті дослідження тріади: семигодинний робочий день – норма виробітку – заробітна плата – першу і останню позиції ми опускаємо, виокремлюючи їх у самостійні дослідження, сконцентруємо увагу на ступені обґрунтованості такого високого підвищення норм. Для цього ми не враховуємо такого обов'язкового і тією ж мірою важливого чинника скорочення робочого дня, як підвищення продуктивності праці. В такому випадку скорочення робочого дня має автоматично спричинити і підвищення норми виробітку. Середньостатистичний робітник тоді міг би сподіватися хоча б на збільшення норми виробітку, пропорційне величині скороченого робочого часу.

Між тим, прості арифметичні підрахунки засвідчують неадекватність підвищення їх рівня величині скороченого робочого часу. Одна скорочена година робочого часу в структурі восьмигодинного робочого дня займає 12,5%. Це означає, що навіть якщо допустити пряму залежність норми виробітку від скороченого робочого дня, тобто, не беручи до уваги підвищення продуктивності праці, підвищення норм теж повинно була завмерти десь на позначці біля 12,5%. Але ж підвищення норм відбулося не на 12,5%, а в середньому на 31%, а в машинобудуванні аж на 75%. У першому прикладі це перевищує обсяг норми (у випадку прямої та пропорційної залежності норми від робочого часу) в 2,5 рази, а в машинобудуванні – в 5,6 разів. Це означає, що робочий час слід було б скорочувати не на одну годину, як це було зроблено, а в середньому на 2,48 години в тих галузях, що наведені в таблиці, і на 5,6 години – в машинобудуванні. Отже, без урахування підвищення продуктивності праці і виходячи виключно із відсоткової залежності норми виробітку від відсотку скороченого робочого дня, у всіх галузях, відзначених в спільній Постанові ЦК, розмір робочого дня не повинен був перевищувати 5,6 години, а в машинобудуванні – 2,4 години. Якщо ж при цьому врахувати ще офіційно заявлені 5,6% зростання продуктивності праці, то тривалість робочого дня повинна була б зменшитись на цю величину. Реально ж робітники отримали лише семигодинний робочий день, що видавалось за велике завоювання соціалізму.

Якою ж була реакція широкого робітничого загалу на підвищення норм виробітку у абсолютно не передбаченому обсязі, який неминуче вів до скорочення заробітної плати. Архівні матеріали профспілкового фонду ЦДАВО України однозначно свідчать про негативний резонанс цієї реформи в царині нормування праці. Останнє простежується абсолютно на всіх рівнях профспілкової ієрархії, особливо відчутною воно стає на низовому рівні: профгруп, цехових і фабрично-заводських комітетів, в яких профспілковий істеблшмент не був таким залежним від вищих керівних структур. І все ж таки у ситуації масового невдоволення вищий профспілковий орган країни не міг залишатись осторонь. У липні 1959 р.

ВЦРПС приймає постанову Президії, сама назва якої опосередковано визнає факт завищеного нормотворення: «Про перевірки листів і заяв трудящих з питань заробітної плати». Замість систематичної роботи з покращення нормування праці, зазначається в ній, адміністрація часто механічно переглядає норми виробітку. До числа таких адміністрацій потрапило також і керівництво станції Светланово Донецької залізниці разом із головою райкому профспілки, які на вимогу начальника Краснолиманського відділення залізниці безпідставно підвищили діючі норми виробітку [26, с.1].

Можна з упевненістю стверджувати, що Постанова, з точки зору інтересів влади, правильно визначила винних за стан справ, що склався з нормуванням праці. Відповідальність за втрату здорового глузду в нормуванні праці вона перекладає на керівництво середньої ланки. На нижчу ланку покладати відповідальність було недоцільно, оскільки всі розуміли, що вона виконувала вказівки зверху. Крім того, цей прошарок керівництва був настільки численним, що робило неможливим його масове притягнення до відповідальності. Такий крок сприяв би викриттю істинного походження офіційної установки на підвищення норм. Знову ж таки, з точки зору інтересів нової влади, цього теж не можна було допустити, оскільки сама «відлига», як етап тоталітарних відносин, культ особи намагалася замінити на колективну волю партії. Отже, остання теж «не могла» помилятися. Залишився начальник Краснолиманської дільниці, який уособив у своїй постаті всі «перегини» з нормуванням і акумулював у цій частині керівного складу всі можливі недоліки процесу підвищення норм.

Однак, визначення «стрілочника» не попередило і, тим більше, не зупинило масових скарг трудящих на підвищення норм. Це переконливо засвідчило засідання Президії Української республіканської ради професійних спілок від 4 лютого 1959 р. з порядком денним: «Про роботу Чернігівської обласної ради професійних спілок з листами, заявами і скаргами трудящих». Розгляд цього питання через призму діяльності саме Чернігівської облради, на наш погляд, не є випадковим. Територія області концентрувала незначну кількість робочої сили, а значить, і число скарг тут не могло бути катастрофічно великим. Тому постановка питання про доцільність зміни норм у такий спосіб сумнівів не повинна була викликати. Якщо б, скажімо, Президія розглянула це питання на основі Сталінської, Харківської чи Дніпропетровської областей, то воно засвідчило б зростання скарг у геометричній прогресії, що означало б опосередковане визнання хибності всієї державної економічної політики. Очевидно, саме через цю обставину для аналізу ситуації із скаргами та заявами трудящих було обрано саме цю область. І навіть у ній в загальній структурі скарг, що надійшли до профспілкових комітетів області, скарги на високі норми виробітку сягали 18,6% і за кількістю

поступалися лише скаргам на неправомірне звільнення з роботи (20%) [27, арк. 20].

Все викладене об'єктивно порушує питання про роль профспілок у цьому процесі. Вказана Постанова ВЦРПС виводить їх з-під нищівної критики. Їм закидалося лише те, що вони «погано здійснюють контроль за дотриманням усталеного порядку перегляду норм...». Насправді ж питання участі громадської організації в нормотворенні за своєю сутністю було дуже непростим, оскільки постановочно, з огляду на первісну функцію профспілок, воно націлювало на скорочення робочого дня, але фактично демонструвало неадекватне збільшення трудових витрат з боку робітництва, що заперечувало саму ідею профспілкового захисту. Якщо з цим погодитись, то всі зусилля масової організації у цьому напрямку слід визнати такими, що були спрямовані не на захист інтересів трудящих, а на виконання партійно-державного замовлення. Архівні документи свідчать про те, що профспілки докладали максимум зусиль для виконання партійно-державних настанов. З нашої точки зору, держава, як власник засобів виробництва і, водночас, як головна складова політичної системи, вдало використовувала їх для підвищення норми виробітку, прикриваючись їх формальною згодою. Практично кожна спільна постанова про переведення певної галузі на семигодинний робочий день обов'язково містила застереження: «Підвищення норм виробітку проводити за погодженням з відповідними профспілковими органами, не допускаючи в цьому різнобою (редакція укладачів. – В.Д.) в рівні норм на аналогічні роботи при однакових виробничих умовах» [28, с.6]. Після кожної такої постанови профспілкові органи різних рівнів обговорювали їх на профспілкових активах, на Пленумах обласних і галузевих комітетів профспілок, на засіданнях ФЗМК, в цехових комітетах, знаходили ми їх навіть в протоколах зборів профспілкових груп.

Щоб уявити повніше їх масштабність, наведемо лише декотрі з них, лише ті, що проводились на рівні обласних рад профспілок. Так, Миколаївська обласна рада у грудні 1960 р. (кінцевий термін переведення робітників і службовців на семигодинний робочий день) провела масштабну нараду працівників відділів праці та заробітної плати підприємств області. Запрошені на неї були також і представники нормативно-дослідницьких груп та профактиву, що опікувалися станом нормо-дослідницької роботи. Запорізька, Київська та Харківська обласні ради професійних спілок організували одноденні семінари працівників, зайнятих в цій сфері. Українська республіканська рада професійних спілок (УРРПС) теж у грудні 1960 р. провела нараду завідувачів відділами праці та заробітної плати з порядком денним: «Про роботу профспілкових організацій по завершенню переходу робітників і службовців на скорочений робочий день». Місяцем раніше на засіданні Президії УРРПС обговорювалася доповідь Голови Київського раднаргоспу з питань покращення нор-

мування праці та завершення переходу підприємств на семигодинний робочий день [29, арк.24].

На жаль, будь-якого впливу всі ці рішення, окрім хіба що пропагандистського, не мали. Господарники мали пряму вказівку від вищого партійного і державного органу підвищити норми виробітку, і вони їх підвищували, формально узгоджуючи їх із профспілками. На підтвердження сказаного буде вчасним навести витримку з довідки про перевірку профроботи Львівської облпрофради, яка вражає своєю співзвучністю з аналізованою вище Постановою Президії ВЦРПС і яка просто дезавує цитовану постанову ЦК та Ради Міністрів. «Більшість профспілкових комітетів, – зазначає в ній представник Укрпрофради, – не домагаються від господарників своєчасного впровадження у виробництво організаційно-технічних заходів та своєчасного перегляду норм, а дають лише згоду на введення нових норм [30, арк.38].

Детальніше зупинимося на пропагандистській стороні питання, яке, безумовно, займало важливе місце в економічній стратегії партії. Перш за все, воно створювало ілюзію боротьби за скорочення робочого дня і впорядкування норм виробітку, відволікало увагу широкого загалу від тонкощів цього процесу і, що є не менш важливим, через наймасовішу організацію трудящих включало в нього велетенський профспілковий актив. Тим самим він перетворювався в заручника ситуації, бо, по суті, на нього перекладалась відповідальність за необґрунтоване підвищення норм. Логіка була проста: держава лише (!) пропонувала підвищити норми, але ж профспілки давали на це відповідну згоду. Без їх згоди підвищення неможливе. Іншими словами: профспілки допомагали державі примусити трудівників заплатити за одну годину скороченого робочого дня абсолютно невинуватому ціну. Слід також визнати неготовність радянського виробництва до проведення масштабних реформ, пов'язаних із спробами механізації виробничих процесів, впорядкуванням норм виробітку, скороченням робочого дня тощо. Знову підтвердимо свої сумнівні архівними матеріалами, скориставшись цього разу результатами перевірки Чорноморського раднаргоспу, здійсненої бригадою ВЦРПС у 1964 р.

Нас цілком влаштовує дата перевірки, оскільки її було проведено в рік, коли закінчувалася епоха «відлиги», що дає можливість робити висновки про певні результати роботи в цьому напрямку за весь хрущовський період – це, по-перше. По-друге, враховуючи столичний характер комісії, цілком виправданими є очікування максимально об'єктивного характеру її результатів. При цьому принагідно зазначимо, що в переважній більшості підприємств раднаргоспу відсоток технічно обґрунтованих норм був досить високим і коливався від 60 до 70%. Так ось, «високій» комісії вдалось виявити велику кількість цілодобових простоїв (81,6 тисяч людино-днів). Внутрішньо-змінні простої склали тут 737,7 тисяч людино-днів, невиходи з дозволу адміністра-

ції – 858,6, прогули – 116,9. На підприємствах раднаргоспу була зафіксована також надзвичайно висока плинність кадрів. Якщо в 1964 р. на роботу було прийнято 118 282 робітника, то за цей же час звільнилось – 108 182. Зробивши фотографії робочого дня, комісія з'ясувала, що втрати робочого часу на різних підприємствах раднаргоспу складають від 4,5% до 13,5%. Причому питома вага втраченого робочого часу з організаційно-технічних причин, що залежали від адміністрації, складала 52% і 48% – з причин, що залежали від самих робітників. Звичайно ж, через організаційні негаразди, а також ж через підвищення норм виробітку значна кількість відрядників не могла з ними впоратись. За станом на квітень їх число тут перевищувало 14,5 тис. осіб, або 5,2% від загальної кількості [31, арк.5-7].

Водночас зазначимо, що наведений приклад не є поодиноким і, тим більше, не є характерним лише для одного раднаргоспу. Аналогічна ситуація мала місце й на інших підприємствах Української РСР. Наприклад, на підприємстві машинобудування Харкова, де теж значна кількість робітників на суворо фіксований час регулярно не справлялась із нормами виробітку. Тут їх питома вага станом на 1 липня 1964 р. була наступною: на Харківському тракторному заводі вона складала 0,9 %, на Державному підшипниковому заводі № 8 – 2,5 %, на заводі «Світло шахтаря» – 1,7 %, на заводі «Серп і молот» – 1,0, на заводі ім. Леніна – 5,4 % . У кількісному вираженні це означає, що на день перевірки 985 робітників цих заводів не виконали усталену норму [32, арк.40].

Досить об'ємні викладки з документів, з одного боку, деталізують проблемні місця виробництва і, водночас, дають можливість відшукати у функціональній діяльності спілок відповідні засоби боротьби з ними, які певною мірою могли вплинути на виконання норм виробітку. Зокрема, профспілки мали значний арсенал засобів боротьби з прогульниками. За допомогою соціалістичного змагання вони мали вплив на суміжників, які часто-густо зривали поставку сировини, матеріалів, деталей, викликаючи внутрішні та зовнішні простої підприємств. Розповсюджуючи передовий досвід, радянські тред-юніони могли сприяти й виконанню планів виробництва. Керуючи науково-технічними товариствами та спілкою раціоналізаторів і винахідників, вони були мали можливість вплинути й на підвищення продуктивності праці. Якою була ефективність цієї роботи – це інше питання. Але в будь-якому випадку, розкручуючи маховик радянської пропаганди, вони допомагали партії та уряду утримувати трудящі маси в межах задекларованого курсу, який маскував затратний характер радянської економіки. Ми можемо навести не один десяток прикладів, які б свідчили про неефективність і абсолютну формальність цієї роботи. Але, водночас, не можна не погодитись і з іншим. Без цього включення наймасовішої організації трудящих підтримка партійних рішень з боку трудящих була б значно меншою, а невиконання норм виробітку було б ще вищим.

Таблиця 3

**Стан нормування праці в машинобудівних підприємствах м. Харкова
(за станом на липень 1964 р.)**

Назва підприємств	Питома вага технічно обґрунтованих норм	Питома вага робітників, які виконали норму на 150%
Харківський тракторний завод	69,7	43
Державний підшипниковий завод №8	65,8	28,6
Харківський турбогенераторний завод	45,3	59,4
завод «Світло шахтаря»	22,6	12,7
завод кондиціонерів	43,5	26,0
завод імені В.І.Леніна	40,8	47,5
завод «Серп і молот»	53,8	34,5

Разом з тенденцією невиконання норм, протікає й зворотна – їх перевиконання. Для прикладу нами взято машинобудівну промисловість Харкова, в якій представлено 7 крупних підприємств. Хронологічно нами виокремлено 1964 р., який дає уявлення про ефективність роботи, проведеної адміністрацією та профспілковими органами на кінець досліджуваного періоду. Та й галузь виробництва обрана така, де продуктивність праці була чи не найвищою в промисловості республіки. Результати діяльності віддзеркалює таблиця 3 [33].

Таблиця дає підставу для декількох узагальнень. Перший. Мало місце значне коливання в питомій вазі технічно-обґрунтованих норм. Від 22,6% на заводі «Світло шахтаря» до 69,7 на ХТЗ. Другий. Питома вага робітників, які перевиконали норми на 150% теж була різною від 12,7% на заводі «Світло шахтаря» до 59,4% на турбогенераторному заводі, що теж засвідчує відсутність певної сталості. Третій. Питома вага технічно обґрунтованих норм у своїй більшості мала зворотно пропорційний характер, що є, безумовно, чинником позитивним (за винятком турбогенераторного заводу). Однак, навіть з врахуванням усього зазначеного вище, не можна не відзначити досить високий процент перевиконання норм, що свідчить не лише про недосконалість останніх, а й про неефективність нової системи нормотворення.

Висновки. Таким чином, аналіз змін у підходах до формування нових норм виробітку, який дозволяє зробити декілька принципових висновків. По-перше, ми утвердилися в думці, що скорочення робочого дня, незабезпеченого належним підвищенням продуктивності праці, як і слабкість організації радянського виробництва, обумовлювалась такими особливостями радянської економічної системи, як практично безроздільне панування державної форми власності на засоби виробництва, плановий характер економіки. Саме вони, з нашої точки зору, були тим ґрунтом на якому зростали норми виробітку. Останнє, у свою чергу, створювало сприятливі умови для скорочення заробітної плати.

По-друге, якщо виходити з посилання, що впровадження семигодинного робочого дня було

викликано не економічною необхідністю, а політичною доцільністю нової правлячої еліти, в основі якої була перманентна боротьба з прихильниками класичного сталінізму, підвищення норми виробітку і неминуче скорочення зарплати стали платою постсталінського суспільства за повалення сталінізму в класичному вигляді та його утвердження в новій, дещо пом'якшеній модифікації.

По-третє, тогочасні професійні спілки з їх постійно гіпертрофуючою виробничо-масовою функцією забезпечували втілення в життя всіх накреслень партії та держави, в тому числі й у царині формування нових норм виробітку. Це означає, що наймасовіша і найдемократичніша за своїм первісним задумом організація, змушена була «добровільно» виконувати політичне завдання свого партійного патрона. При цьому свою діяльність вона обставляла гаслами вірності партії, яка активно розбудовувала підвалини нового етапу тоталітарних відносин і з такою ж завзятістю вони одночасно «обстоювали» інтереси трудівників у сфері праці, трудових відносин та культури. Значно рельєфніше цю дворушність радянських професійних спілок може показати подальший аналіз змін у сфері заробітної плати, що стали наслідком державницьких перепитів з нормами виробітку, який ми плануємо виконати в одному із наступних досліджень.

Л і т е р а т у р а

1. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія / Володимир Федорович Цвих. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.
2. Тупиця О.Л. Профспілки в політичній системі сучасного громадянського суспільства в Україні: виміри функціонування / Олег Леонідович Тупиця. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2008. – 352 с.
3. Докашенко В.М. Оплата праці у порівняльному аналізі положень про комісію із заробітної плати. (50-ті – середина 60-х рр..) / Віктор Миколайович Докашенко // Грані історії: зб. наук. – Горлівка: Вид-во Горлівського інституту іноземних мов, 2009. – Вип.2. – С.3 – 15.
4. Його ж. Профспілки й семигодинний робочий день. Середина 50-х – середина 60-х рр. // Along Clio's ways.

- Topical problems of the modern historical science. – Krakow, 2016. – №1. – st. 69 – 94.
5. Сталин Й.В. Речь на первом Всесоюзном совещании стахановцев // Йосиф Виссарионович Сталин. - Сочинения. – Т.14. – М.: Изд-во «Писатель», 1997. – С.79 – 92. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.grachev62.narod.ru
 6. Хрущев Н.С. Мы страдаем из-за несовершенства организационной системы / Никита Сергеевич Хрущев. - Время. Люди. Власть. (Воспоминания в 4-х кн.). Кн. 4. – М.: Московские новости, 1999. – С.129- 138.
 7. Підраховано нами за: Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден XI съездом профсоюзов СССР 15 июня 1954 г. – М.: Профиздат, 1955. – 31 с.; Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XII з'їздом профспілок СРСР 27 березня 1959 року. – К.: Держполітвидав України, 1959. – 47 с.; Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XIII з'їздом профспілок СРСР 1 листопада 1963 р. – К.: Держполітвидав України, 1964. – 49 с. (Далі статuti профспілок).
 8. О задачах по дальнейшему подъему промышленности, техническому прогрессу и улучшению организации производства. Постановление Пленума ЦК КПСС. 4 – 12 июля 1955 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). – Т.8. – 1946 – 1955. – 9-е изд., доп. и испр. – М.: Политиздат, 1986 (Далі: КПСС в резолюциях...). – Т.8. – С.510 – 528.
 9. Положение о Государственном комитете Совета Министров СССР по вопросам труда и заработной платы. Утверждено Постановлением Совета Министров СССР от 25 августа 1955 г. №1575 // [Электронный доступ]. – Режим доступа: http://ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_5028.htm
 10. Справка о работе цехового комитета профсоюза механического цеха Полтавского завода мясного оборудования. 13 февраля 1956 г. // Центральный державный архив вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Ф2605, оп.8, спр. 1261, арк.1 - 2.
 11. Справка о работе хозяйственных и профсоюзных организаций Днепрпетровской области по выполнению решений июльского Пленума ЦК КПСС и III Пленума ВЦСПС (без даты) // Там само, арк. 4 – 37.
 12. Статистическая таблица ЦСУ СССР «Среднемесячная денежная заработная плата рабочих и служащих по отраслям народного хозяйства СССР в 1940, 1945, 1950 – 1955 гг.» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.istmat.info
 13. Див.: Лушников А.М., Лушникова М.В. Курс трудового права: Учебник в 2-х т. – Т.2 Коллективное право. Индивидуальное право. Процессуальное право / Андрей Михайлович Лушников, Марина Владимировна Лушникова. – М.: Статут, 2009. – 1151 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.studfiles.ru
 14. Складено за: Статuti профспілок за відповідний рік. – С.7, С.4, С.7, С.8.
 15. Положение о комиссии заработной платы фабричного, заводского (цехового) комитета профсоюза. Утверждено Президиумом ВЦСПС 14 марта 1952 г. // Сборник положений о комиссии ФЗМК. – М.: Профиздат, 1955. – с.3 – 5; Положение о комиссии заработной платы и нормирования труда фабричного, заводского (цехового) комитета профсоюза. Утверждено Постановление Президиума ВЦСПС от 4 декабря 1963 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.:Профиздат, 1964. – С.134 – 137.
 16. Обращение ЦК КПСС, Совета Министров СССР и ВЦСПС. По вопросам устранения недостатков в организации нормирования труда и заработной платы. 11 июля 1956 г. // Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов. – М.: Госполитиздат, 1958. – С.630 – 641.
 17. Там само.
 18. Довідка про роботу Львівської обласної ради професійних спілок по керівництву профспілковими організаціями області //ЦДАВО України, ф.2605, оп.8, спр. 1699, 32 – 44.
 19. О работе профессиональных союзов СССР. Постановление Пленума ЦК КПСС 16 – 17 декабря 1957 г. // КПСС в резолюциях. – Т.9. – С.215 – 228.
 20. Про впорядкування заробітної плати працівників вугільної промисловості Міністерства місцевої і паливної промисловості Української РСР // Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської соціалістичної республіки (Далі ЗПіР уряду УРСР). – 1957. - №5 – 6. – С.7 – 8.
 21. Про перевод на скорочений робочий день, підвищення і упорядкування заробітної плати працівників підприємств машинобудування і металообробної промисловості // Там само. – 1959. - №5. – С.3 – 14.
 22. Про строки завершення переводу на семи - і шестигдинний робочий день і впорядкування заробітної плати робітників і службовців у всіх галузях народного господарства. Постанова Центрального Комітету КП України, Ради Міністрів Української РСР і Української республіканської ради професійних спілок. 15 грудня 1959 р. №1904. Додаток №2 Завдання про підвищення норм виробітку по галузях народного господарства Української РСР // ЦДАВО України, Ф.2605, оп.8, спр.2064, арк. 1- 36.
 23. Оправка о количестве норм, принятых в сторону увеличения на некоторых предприятиях Харькова // Там само, спр.0936, арк. 31.
 24. Конотопов М.И, Сметанин С.И. Экономическая история. Учебник для высшей школы. / Михаил Иванович Конотопов, Станислав Илларионович Сметанин. - М.: Академический проект, 2000. – 367 с.
 25. Советская историческая энциклопедия. Под ред. Е.М. Жукова. – 12. - М: Изд-во «Советская энциклопедия». – С.734 – 735.
 26. О результатах проверки писем и заявлений трудящихся по вопросам заработной платы. Постановление Президиума Всесоюзного Центрального Совета Профессиональных Союзов от 5 июня 1959 года, протокол №13, п.5 // Бюллетень Всесоюзного Центрального Совета Профессиональных Союзов. – 1959. – 12. – С.1-4.
 27. Информационная записка о выполнении постановления Президиума Украинского республиканского совета профессиональных союзов от 4.02.1959 г. «О работе Черниговского Областного совета профессиональных союзов с письмами, заявлениями и жалобами трудящихся // ЦДАВО України, Ф2605, оп.8, спр.2027, арк.20.
 28. Про переведення на семигодинний робочий день й впорядкування заробітної плати працівників цементних заводів і підприємств по виробництву азбестоцементних виробів. Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів Української РСР від 16.09.1958 р. №1357 // ЗПіР уряду УРСР. – 1958. - №10. – С.3-12.
 29. Справка о мероприятиях, проведенных профсоюзными организациями по улучшению нормированию труда и создания условий рабочим для выполнения норм

- выработки // ЦДАВО України. - Там само. - спр.9891. арк.11 – 24.
30. Довідка про роботу Львівської обласної ради професійних спілок по керівництву профспілковими організаціями області // Там само. - спр. 1699, арк. 32 – 44.
 31. Справка об организации труда на предприятиях Черноморского совнархоза в том числе и Одесской области // Там само, спр.4123, арк.1 – 11.
 32. Удельный вес рабочих предприятий машиностроения г.Харькова, которые не выполнили норму выработки по состоянию на 1 июля 1964 г. // Там само. - спр.4117, арк.40.
 33. Складено за даними: Состояние нормирования труда на машиностроительных предприятиях г.Харькова // Там само. – арк.40.
- ### References
1. Cvih V. F. (2002), Profspilki u gromadjans'komu suspil'stvi: teorija, metodologija, praktika: Monografija, VPC «Київський університет», Kyiv, 376 p.
 2. Tupicja O. L. (2008), Profspilki v politichnij sistemi suchasnoho gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraїni: vimiri funkcionuvannja, Vid-vo DNU, Dnipropetrovs'k, 352 p.
 3. Dokashenko V. M. (2009), Oplata pracı u porivnjal'nomu analizi polozhen' pro komisiju iz zarobitnoї plati. (50-ti – seredina 60-h rr.), Grani istorii: zb. nauk. prac', Gorlivka : Vid-vo Gorlivs'kogo institutu inozemnh mov, 2. – pp. 3–15.
 4. Jogo zh. (2016), Profspilki j semigodinnij robochij den'. Seredina 50-h – seredina 60-h rr., *Along Clio's ways. Topical problems of the modern historical science*, Krakow, 1. – pp. 69–94.
 5. Stalin J. V. (1997), Vol. 14. Rech' na pervom Vsesojuznom soveshhanii stahanovcev. Sochinenija, Izd-vo «Pisatel'», Moscow, pp. 79–92: available at: www.grachev62.narod.ru
 - Hrushhev N. S. (1999), Vol. 4. My stradaem iz-za nesovershenstva organizacionnoj sistemy. Vremja. Ljudi. Vlast'. (Vospominanija v 4-h vol.), Moskovskie novosti, Moscow, pp. 129–138.
 7. Pidrahovano nami za: Ustav professional'nyh sojuzov SSSR. Utverzhdon XI s#ezdom profsojuzov SSSR 15 ijunja 1954 g. (1955), Profizdat, Moscow, 31 p.; Statut profesijnih spilok SRSR. Zatverdzenij XII z#zdom profspilok SRSR 27 bereznja 1959 roku (1959), Derzhpolitvidav Ukraїni, Kyiv, 47 p.; Statut profesijnih spilok SRSR. Zatverdzenij XIII z#zdom profspilok SRSR 1 listopada 1963 r., (1964), Derzhpolitvidav Ukraїni, Kyiv, 49 p. (Dali statuti profspilok).
 8. O zadachah po dal'nejshemu pod#emu promyshlennosti, tehničeskomu progressu i uluchsheniju organizacii proizvodstva. Postanovlenie Plenuma CK KPSS. 4 – 12 ijulja 1955 g. Kommunističeskaja partija Sovetskogo Sojuza v rezoljucijah i reshenijah s#ezdov, konferencij i plenumov CK (1898–1986), Vol. 8 (1946 – 1955), 9-e izd., dop. i ispr. (1986), Politizdat, Moscow, pp. 510–28.
 9. Polozhenie o Gosudarstvennom komitete Soveta Ministrov SSSR po voprosam truda i zarabotnoj platy. Utverzhdeno Postanovleniem Soveta Ministrov SSSR ot 25 avgusta 1955 g. № 1575: available at: http://ussrdoc.com/ussrdoc_communizm/ussr_5028.htm
 10. Sправка o rabote cehovogo komiteta profsojuza mehano-sbochnogo ceha Poltavskogo zavodam mjasnogo oborudovanija. 13 fevralja 1956 g., Central'nij derzhavnij arhiv vishhijh organiv vladi i upravlinnja Ukraїni (CDAVO Ukraїni), F2605, op. 8, spr. 1261, pp. 1–2.
 11. Sправка o rabote hozjajstvennyh i profsojuznyh organizacij Dnepropetrovskoj oblasti po vypolneniju reshenij ijul'skogo Plenuma CK KPSS i III plenuma VCSPS (bez daty). Tam samo pp. 4–37.
 12. Statisticheskaja tablica CSU SSSR «Srednemesjahnaja denezhnaja zarabotnaja plata rabochih i sluzhashhijh po otrasljam narodnogo hozjajstva SSSR v 1940, 1945, 1950 – 1955 gg.»: available at: www.istmat.info
 13. Div.: Lushnikov A. M., Lushnikova M. V. Kurs trudovogo prava: Uchebnik v 2-h v. – Vol. 2 Kollektivnoe pravo. Individual'noe pravo. Processual'noe pravo (2009), Statut, Moscow, 1151 p.: available at: www.studfiles.ru
 14. Skladeno za: Statuti profspilok za vidpovidnij rik. - P. 7, P. 4, P. 7, P. 8.
 15. Polozhenie o komissii zarabotnoj platy fabričnogo, zavodskogo (cehovogo) komiteta profsojuza. Utverzhdeno Prezidiumom VCSPS 14 marta 1952 g. Sbornik polozhenij o komissii FZMK (1955), Profizdat, Moscow, pp. 3–5; Polozhenie o komissii zarabotnoj platy i normirovanija truda fabričnogo, zavodskogo (cehovogo) komiteta profsojuza. Utverzhdeno Postanovlenie Prezidiuma VCSPS ot 4 dekabrja 1963 g. Spravochnik profsojuznogo rabotnika (1964), Profizdat, Moscow, pp.134–137.
 16. Obrashhenie CK KPSS, Soveta Ministrov SSSR i VCSPS. Po voprosam ustranjenija nedostatkov v organizacii normirovanija truda i zarabotnoj platy. 11 ijulja 1956 g. Direktivy KPSS i Sovetskogo pravitel'stva po hozjajstvennym voprosam. Sbornik dokumentov (1958), Gospolitizdat, Moscow, pp. 630–641.
 17. Tam samo.
 18. Dovidka pro robotu L'vivs'oi oblasnoi radi profesijnih spilok po kerivnictvu profspilkovimi organizacijami oblasti. CDAVO Ukraїni, f. 2605, op. 8, spr. 1699, 32–44.
 19. O rabote professional'nyh sojuzov SSSR. Postanovlenie Plenuma CK KPSS 16 – 17 dekabrja 1957 g. Vol. 9, KPSS v rezoljucijah, pp. 215–228.
 20. Pro vporjadkuvannja zarobitnoї plati pracivnikiv vugil'noi promislivosti Ministerstva miscevoi i palivnoi promislivosti Ukraїns'koї RSR. Zbirnik postanov i rozporjadzen' urjadu Ukraїns'koї Radjans'koї socialističnoї respubliki (Dali ZPiR urjadu URSR) (1957), 5–6. – pp. 7–8.
 21. Pro perevod na skorochenij robochij den', pidvishhennja i uporjadkuvannja zarobitnoї plati pracivnikiv pidpriemstv mashinobuduvannja i metaloobrobnoi promislivosti. Tam samo. (1959), 5. – pp. 3–14.
 22. Pro stroki zavershennja perevodu na semi- i shestigodinnij robochij den' i vporjadkuvannja zarobitnoї plati robitnikiv i sluzhbovciv u vsijh galuzjah narodnogo gospodarstva. Postanova Central'nogo Komitetu KP Ukraїni, Radi Ministriv Ukraїns'koї RSR i Ukraїns'koї respublikans'koї radi profesijnih spilok. 15 grudnja 1959 r. № 1904. Dodatok № 2 Zavdannja pro pidvishhennja norm virobitku po galuzjah narodnogo gospodarstva Ukraїns'koї RSR, CDAVO Ukraїni, F. 2605, op. 8, spr. 2064, pp. 1–36.
 23. Opravka o kolichestve norm, prinjatijh v storonu uvelichenija na nekotoryh predprijatijah Har'kova. Tam samo, spr. 0936, p. 31.
 24. Konotopov M. I, Smetanin S. I. (2000), Jekonomičeskaja istorija. Uchebnik dlja vysšej shkoly, Akademičeskij proekt, Moscow, 2000. – 367 p.
 25. Sovetskaja istoričeskaja jenciklopedija. Pod red. E. M. Zhukova. Izd-vo «Sovetskaja jenciklopedija», Moscow, 12, pp. 734–735.
 26. O rezul'tatah proverki pisem i zajavlenij trudjashhijhja po voprosam zarabotnoj platy. Postanovlenie Prezidiuma Vsesojuznogo Central'nogo Soveta Professional'nyh Sojuzov ot 5 ijunja 1959 goda, protokol № 13, p. 5,

- (1959), Вjulleten' Vsesojuznogo Central'nogo Soveta Professional'nyh Sojuzov, 12. – pp. 1–4.
27. Informacionnaja zapiska o vypolnenii postanovlenija Prezidiuma Ukrainського respublikanskogo soneta professional'nyh sojuzov ot 4.02.1959 g. «O rabote Chernigovskogo Oblastnogo soveta professional'nyh sojuzov s pis'mami, zajavlenijami i zhalobami trudjashhhsja. CDAVO Ukraїni, F2605, op. 8, spr. 2027, p. 20.
 28. Pro perevedennja na semigodinnij robochij den' j vporjadkuvannja zarobitnoi plati pracivnikiv cementnih zavodiv i pidpriemstv po virobnictvu azbestocementnih virobiv. Postanova CK KP Ukraїni i Radi Ministriv Ukraїns'koї RSR vid 16.09.1958 r. № 1357 (1958), ZPiR urjadu URSR, 10, pp. 3–12.
 29. Spravka o meroprijatijah, provedennyh profsojuznymi organizacijami po uluchsheniju normirovaniju truda i sozdanija uslovij rabochim dlja vypolnenija norm vyrabotki. CDAVO Ukraїni, Tam samo, spr. 9891, pp. 11–24.
 30. Dovidka pro robotu L'vivs'koї oblasnoi radi profesijnih spilok po kerivnictvu profspilkovimi organizacijami oblasti. Tam samo, spr. 1699, pp. 32–44.
 31. Spravka ob organizacii truda na predprijatijah Chernomorskogo sovnarhoza v tom chisle i Odesskoj oblasti. Tam samo, spr. 4123, pp. 1–11.
 32. Udel'nyj ves rabochih predprijatij mashinostroenija g. Har'kova, kotorye ne vypolnili normu vyrabotki po sostojaniju na 1 ijulja 1964 g. Tam samo. - p.50.

Докашенко В. М. Профсоюзы, семичасовый рабочий день и метаморфозы норм выработки (середи́на 50-х – середи́на 60-х гг.)

На основании широкого круга исторических источников и научной литературы в статье сделаны следующие выводы. Во-первых, мы утвердились в мысли, что сокращение рабочего дня без обеспечения процесса производства ростом производительности труда, как и организационная слабость советского производства, обуславливались особенностями советской экономической системы. К ним необходимо отнести, практически безраздельное господство государственной формы собственности на средства производства и плановый характер экономики. Именно эти особенности экономики были фундаментом для необоснованного повышения норм выработки, что, в свою очередь, неизбежно должно было вызвать и сокращение заработной платы.

Во-вторых, мы исходим из посылки, что внедрение семичасового рабочего дня было продиктовано не экономической необходимостью, а политической целесообразностью новой политической элиты целью, которой была борьба с проявлениями сталинизма во всех сферах общественной жизни. Если наше утверждение верно, то повышение производственных норм и неизбежное сокращение заработной платы были платой постсталинского общества за свержение сталинизма в его классической форме и его утверждение в новой, несколько смягченной модификации.

В-третьих, профсоюзы хрущевского времени, с их гипертрофированной производственно-массовой функцией обеспечивали воплощение в жизнь всех предначертаний партии. Не исключением было и формирование новых норм выработки. Это означает, что самая массовая и по своему первичному замыслу самая демократичная организация, в период «оттепели», как и ранее выполняла политические задания своего партийного патрона, рьяно, отстраивающего фундамент нового этапа тоталитар-

ных отношений. С таким же рвение профсоюзы «отстаивали» перед государственными и общественными органами интересы трудящихся в сфере труда, быта и культуры. Значительно рельефнее это двурушничество советских профсоюзов может засвидетельствовать заключительная статья этого цикла, посвященная анализу изменений в сфере заработной платы, который мы планируем выполнить в одном из следующих исследований.

Ключевые слова: семичасовый рабочий день, норма выработки, опытно-статистические норма, заработная плата, производительность труда, интенсивность труда, профессиональные союзы, «оттепель».

Dokashenko V.M. Trade unions, seven-hour working day and metamorphoses to standarts (mid 50's - mid 60's)

The article is a continuation of the article series based on the hypothesis that the idea of the reduction in working hours was absolutely politicized by the authorities during the period of the so-called “Thaw”. The author believes that the “creators” of this idea, being in the state of a permanent struggle with the upholders of a classical Stalinism, needed the support of broad layers of workers. According to the author the reduction of the working day was a kind of an upfront for that support. The researcher, referring to the opinion of economists, argues that the reduction of working hours was possible only under the condition of a sufficient increase in productivity. The absence of this condition or its insufficient level doomed the initiators of the reform to fail.

Having analyzed the statistical materials published in the official sources of the Central Statistical Office of the USSR, the author comes to the conclusion that there was just such a situation in the country in the 1970-ies. The latter led to the next stage of the study such as the analysis of the production norms. This process was initiated by the authorities in 1955 and took the form of the struggle for technically-based norms. Not without reason the researcher supposes that the main reason of this transformation was the insufficient level of productivity. The latter along with a shorter working day made it difficult for the economic authorities to execute production plans. This circumstance caused the distortion of the primary idea. Instead of implementation of technically-based norms that required preliminary realization of appropriate technical and economic measures, in most cases business executives “strayed” to a common, unjustified increase of production norms.

On the basis of a wide range of historical sources and scientific literature the following conclusions are made in the article. Firstly, the author established the idea that the reduction of working hours without ensuring the growth of labor productivity of the production process was an organizational weakness of the Soviet production conditioned by the peculiarities of the Soviet economic system. Among the peculiarities should be mentioned almost total domination of State ownership of means of production and a planned economy. These features of the economy were the foundation for an unreasonable increase of production norms, which in its turn inevitably led to a reduction of wages.

Secondly, the researcher proceeds from the premise that the introduction of the seven-hour working day was not dictated by an economic necessity but by a political expediency of the new political elite, whose goal was to fight with the manifestations of Stalinism in all spheres of public life. If the assertion is correct, then the increase in production norms and an inevitable reduction of wages were the cost of the post-Stalinist society for the overthrow of Stalinism in its classic form and its adoption in a new, slightly softened modification.

Thirdly, the trade unions of Khrushchev's time, with their exaggerated production and mass function ensured the implementation of all projects of the party. There was no exception for the formation of new production norms. It means that the mass and according to its primary intention the most democratic organization, as before, carried out the political tasks of its political patron, surrounding its activities with slogans, which were more consistent with the requirements of the new stage of totalitarian relations, but formally the organization remained the representative of workers' interests in the spheres of labour, everyday life and culture. Much more prominent the duplicity of the Soviet trade unions can be attested with the help of the analysis of changes in the field of wages, which is expected to be completed in one of the following researches.

Key words: *seven-hour working day, production rate, experimental statistics norm, salary, labour productivity, intensity of labour, trade unions, "thaw".*

Докашенко Віктор Миколайович - доктор історичних наук, професор кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». м. Бахмут E-mail: v.m.dokashenko@ukr.net

Рецензент: д.іст.н., професор **Михайлюк В.П.**

Стаття подана 07.09.2016